

КНИГА III

Писане в Карнунті¹

1. Треба не лише те брати на розум, що з кожним днем витрачається життя і зостається дедалі менша його частина¹, а й те, що навіть якби хтось і довше пожив, то хтозна, чи його думка й далі буде така ж, як колись: чи стане її для усвідомлення речей і для того споглядання, що тягнеться досвідчити й божественне, й людське². Бо коли вже хтось почне блудити, то, хоч не перестане ні дихати, ні відживлятися, ані не позбавиться уяви, устремлїнь чи чогось подібного, однак напевне в ньому вигасне те, що потребує розумової вправності – як-от здатність користати з себе, чи складати точний лїк тому, що є належне, чи членувати прояви речей, а чи збагнути, що вже й самому пора відійти³. Тож треба спішити – не лише тому, що кожної миті зближаємося до смерти, але й тому, що ще раніше нас покине здатність брати речі на ум і за ними устежувати.

2. Варто також спостерегти, що й усе пов'язане з речами, які стаються за природою, має в собі щось милого й привабливого. Як ото коли печуть хлїб: він подекуди лускається, і ця потріскана скоринка, хай в чомусь і супротивна приписам пекарства, але чимось таки пригожа і якось особливо будить охоту до страви. Знову ж таки, фіги репаються, коли найдостигліші; у зрілих оливках своєї краси плодам додає саме те, що вони от-от надгниють. Так і колоски, що хиляться додолу, і насупленість лева, і піна, що стїкає з вепрячого рила, і ще багато чого, – все це, коли розглядати його саме собою, далеке від миловидности; однак те, що воно є наслідком речей, які стаються за природою, робить його доладнішим і привертає душу.

Тож коли хтось має чуття до того, що стається у Всесвіті, і глибше поняття про це, – тоді чи не все, що припадає як наслідок, стоятиме для нього поряд із причиною і даватиме насолоду – у свій, особливий спосіб.

Такому справжні звірячі пащі будуть не менше тішити око, ніж ті наслідування, що їх показують у своїх творах малярі й скульптори¹; такий зможе второпним зором побачити і в літніх людях – немовби вершину достиглої вроди, і в дітях – щось спокусилив²; та й ще багато чого, не для всіх переконливого, спаде на думку тому, хто щиро зблизився з природою та її ділами³.

3. Гіппократ¹, вилікувавши стільки хвороб, сам захворів і помер. Халдеї² стільком пророкували смерть – а те, що неминуче, спіймало і їх самих. Александр, Помпей, Гай Цезар³ доценту зруйнували стільки міст, витяли в битвах стільки воїнів – і кінних, і піших, – але зрештою й самі пішли з життя. Гераклітові⁴, який стільки пізнавав природу всесвітнього спломеніння, нутроці зайшли водою, і він помер, вимазаний гноєм⁵. Демокріта вбили воші⁶; Сократа – теж воші, але вже інші⁷.

Що ж... Ти зійшов на облавок, ти проплив своє, ти пристав по той бік: злазь!⁸ Якщо там – інше життя, то й у ньому будуть боги, бо ніщо їх не позбавлене⁹; якщо ж непритомність – то вже не зноситимеш страждань і насолод, не услогоуватимеш посудині, аж настільки гіршій від самої обслуги¹⁰: бо це – ум і геній, а те – земля і прах.

4. Не переводь позostalої частки життя, уявляючи собі справи інших, – якщо не йдеться про суспільну користь. Бо вже тобі не до праці, – коли, отже, уявляєш, що такий і такий робить, і для чого, і що каже, і що в нього на серці, і що він там снує, і таке інше; все це відвертає нашу пильність од власної керівної частки.

Ось чому в ланцюжку уявлень таки треба оминати безтямне й даремне, але насамперед – те, що від метушливості й лихої вдачі. Треба призвичаїтися мати в уяві щось одне – щоб коли хтось зненацька запитає: “Про що ти думаєш?”, одразу ж впевнено відповісти: про те й те; і щоб з тих слів одразу було ясно, що все воно – просте й доброзичливе: властиве суспільній істоті, байдужій до примар насолоди і взагалі всякого задоволення, до

суперництва, до заздрости й підозр, та й до будь-чого іншого, за що довелося б червоніти, якби виповів, що в тебе таке на умі.

Такий муж не зволікатиме, а стане поміж найкращих: немовби жрець і служитель богів, він користує з того, хто має осідок в його нутрі; хто робить людину недіткливою для насолод, невразливою до жодного страждання, для жодного збиткування недосяжною, до жодної підлости нечутливою; хто робить її переможцем у найбільшому змаганні¹ – за те, щоб вистояти проти всякої пристрасти; хто робить так, що людина аж до глибин переймається праведністю, з усієї душі вітає все, що їй припало і що вділено, а вже коли зрідка й уявляє собі, що ж то каже, чинить чи думає інший, то для цього є або справді велика потреба, або така, що стосується суспільної користи. Бо цій людині діло є тільки до свого власного, і вона ненастанно бере на ум лише те, що власне їй² напружено³ з цілости Всесвіту: про перше – дбає, щоб було гарне; щодо другого – переконана, що воно добре. Адже і вділену кожному долю щось привнесло, і сама вона щось привносить⁴.

Такий муж пам'ятатиме й те, що всі розумні істоти між собою споріднені; і що для людини природно піклуватися всім людством, хоч і не можна зважати на опінію кожного, а тільки того, хто живе за природою. Але й про тих, хто так не живе, він знову й знову собі пригадує: які вони вдома й поза домом, і які вночі й за дня, і як вони одне з одним лигаються... Тож він не братиме до голови навіть похвал – від тих, хто й сам собі немилий.

5. Нічого не роби з примусу, чи проти суспільства, чи не взявши на іспит, чи комусь наперекір. Нехай твоя думка не красується витонченістю¹. Зовні – не будь ані велемовним, ані вельми діловитим.

А ще – нехай той бог, що в тобі, очолює істоту – мужа, старійшину, державника, римлянина; владця, який сам себе призначив, тож і на відкликання з життя чекатиме,

нічим не скутий, і не треба йому ні клятви, ані ще когось за свідка². В середині – будь завше погідний, незалежний від зовнішньої підмоги, незалежний від того, чи від тривоги хтось убезпечить.

Таки *правим потрібно бути, а не правленим*³.

6. Якщо знайдеш у людському житті щось ліпше за праведність, істину, второпність, мужність, і взагалі за те, щоб твоя думка була вдоволена: собою – коли спонукає тебе діяти згідно з правним розумом, долею – коли та вділяє нам незалежно від нашого вибору; якщо, кажу, побачиш щось ліпше – привернися до нього всією душею і втішайся з тієї щонайліпшої знахідки.

Якщо ж виявиш, що нема нічого ліпшого за того генія, який має осідок в тобі, – а він і власні пориви собі підкоряє, і уявлення бере на іспит, і чутгеві пристрасті, як мовив Сократ, від себе відштовхує¹, і кориться богам, і про людей піклується; якщо добачиш, що все респта супроти нього – дрібне та дешеве, то ні на крок не поступайся чомусь іншому: раз похитнешся й відхилишся – і вже не зможеш неухильно шанувати саме те добро, яке для тебе і яке – твоє. Чомусь чужорідному – чи то велелюдній хвальбі, чи владі, чи багатству, чи втісі від насолод – негоже й міряться з розумовим і діяльним благом: все це, хоч би й на якусь хвилю позірно до нього підлашпувалося, – потім зненацька візьме гору й потягне в свій бік.

А ти, кажу, просто й свобідно вибирай, що ліпше, і його тримайся. – Але ж бо ліпше – те, що догідне. – В разі воно догідне тобі як істоті розумній – на це пристанеш; в разі ж, як просто істоті² – заперечиш, і без пихи й запаморочення достерігатимеш власного присуду. Гляди лишень, щоби певним був твій іспит.

7. Ніколи не трактуй як собі догідне те, що змусило б тебе: зрадити чиюсь довіру; загубити сором; когось зненавидіти, запідозрити, проклясти; стати лицеміром; запрагнути чогось такого, що потребувало б мурів і заслон¹. Адже хто вибрав власний ум, власного генія

і таїнственне почитання їхніх чеснот, – той не гратиме трагедій, не зітхатиме, не шукатиме усамітнення чи, навпаки, велелюддя; а насамперед – житиме так, щоб не гнатися й не втікати².

І чи довший час користатиме з душі в оболонці тіла, чи коротший – йому аж ніяк не залежить, бо навіть якби оце зараз мусив розстатися з життям – його відхід був би такий самий невимушений, як і всі інші діяння, що їх можна вчинити скромно і красно; адже ціле своє життя оберігався лиш одного: щоб його думка не потрапила в якийсь чужий для мислячої і громадської істоти³ закрут.

8. Коли вже хтось зазнав мук і очистився – не знайдеш в його думці ні гнояка, ні виразки, ні нориці. І неминучість не спіймає його з недовершеним життям – немовби трагічного актора, що відійшов, не догравши до кінця¹. А ще – немає там ані рабства, ані вишуканости; ані залежності, ані відщепенства; ані вірнопідданства, ані ухильности.

9. Вшановуй здатність визнавати: від неї цілковито залежить, щоб у твоїй керівній частці ніколи не зароджувалося визнання, несумісне з природою чи з устроєм розумної істоти. Вона ж бо наказує: не діяти зопалу; до людей бути близьким; за богами – йти слідом.

10. Тож відкинь усе, але ту дещицю – втримай; пам'ятай, що кожен проживає лише теперішнє – оцю коротку мить, а все, що поза тим – або вже прожите, або ще неясне¹. Адже короткий той час, який кожен із нас проживає², і закуток світу, в якому проживає – тісний³; коротка – щонайдовша пам'ять потомків, бо й вона – в переданні скоромрущих людців, які навіть самих себе не знають, а що вже казати про когось давним давно померлого.

11. А до вже мовлених настанов нехай додасться ще одна: для того, що підпадає уяві, завжди знаходить между й окреслення – з тим, щоб, цілковито розібравши ціле, побачити його нагє єство і самому сказати, яка йому назва, і яка назва всьому, з чого воно складається й на що розпадеться.

Бо ніщо так не виробить великодушности, як

здатність путньо й правдиво брати на пробу все, що випадає в житті, і завше на нього дивитися в той спосіб, щоби прикинути, скільки-то з нього користи – такому Всесвітові, а отже, яку має вартість супроти Цілого, і яку супроти людини – городянина найвищого граду, де решта міст – наче домівки; і що воно таке – оте, що творить в мені уявлення; і з чого складається; і скільки часу йому вроджено протривати; і якої до нього треба чесноти: лагідности, мужности, правдивости, вірности, простоти, самодостатности, а то й ще якоїсь.

Тому на все кажи: “Це – прийшло від бога; на те – витягнуто жереб, випрядено нитку¹, і випало воно – випадково²; а оте – від когось, хто, хоч і родич мені, співплемінник та спільник, однак не відає, щό для нього природне. Але я відаю, тож і ставлюся до нього за природним законом суспільства – добродушно й праведно; до того ж, помічаю, що є вартісного в серединних речах”.

12. Якщо робитимеш, що маєш робити, згідно з правним розумом – дбайливо, сміливо, зичливо – і не пристанеш на жоден сторонній зиск¹, а лиш на те, щоб твій геній зоставався чистим – так, наче б ти вже мусив його віддати; якщо досягнеш цього, не ждучи й не втікаючи, а тобі стане діянь, на які ти здатний від природи, і правдивости героя² у всьому, що кажеш і висловлюєш, – от тоді проживеш добре; і ніхто тобі в цьому не спроможний завадити.

13. Як лікарі¹ завше мають напхваті скальпелі та інше знаряддя для нагальних втручань, – так і ти тримай наготові засади, потрібні для знання божественного й людського². В усьому – навіть найменшому – чини, пам’ятаючи про обопільний зв’язок між ними, бо ані чогось людського добре не зробиш, не звівши його до божественного³, ані навпаки.

14. Годі блукати: не читатимеш ані власних спогадів¹, ані *Діянь давніх римлян і греків*², ані тієї добірки з писань, що ти собі відклав на старість³. Поспішай до

мети, відкинь марні сподівання і, коли тобі до себе не байдуже, сам себе спомагай – доки маєш як.

15. Вони не відають, скільки ж то значать слова “красти”, “сіяти”, “купувати”, “спочивати”, “глядіти, що має бути зроблено”¹: це вже не очима, іншим зором побачиш².

16. Тіло, душа, ум. Тілові належать відчуття, душі – пориви, уму – засади. Враження від уявлень має навіть худоба¹; пориви смикають за шворки і звіроту, і “андрогінів”², і Фаларіда з Нероном³; а ум є за проводиря – у тому, що їм здається належним, – навіть для тих, хто не визнає богів, і хто кидає напризволяще вітчизну, і чії діла – за зачиненими дверима⁴.

Тож якщо все це – спільне для щойно мовлених істот, доброму зостається лиш одна осібна властивість: любити й вітати все, що йому припадає і що напружено⁵; і не давати тому генієві, що має осідок всередині нас – у нашому серці – змішатися й скаламутніти в юрмі уявлень, а берегти його – щоби був сумирний, щоб услід за богом йшов красно, щоб ані не казав чогось супроти правди, ані не чинив – супроти праведности. І хай навіть жодна людина не повірить, що він живе просто, скромно і з погідним серцем – жодна з них через це не стане йому прикрою, і він не збочить зі шляху, що веде до найвищої в житті мети. А йти до неї треба чистому, спокійному, нескутому, – такому, що не з примусу ладить зі своєю долею.

